

Kulturterrorismen

Kritikk av tanken om kulturell renhet

Thomas Hylland Eriksen

Oslo: Spartacus 1993/1999

Tredje kapittel ligger her.

INNHOLD

Forord

Innledning

1. Besvergelses om kultur

Politisk bruk av kultur

Grenser og grupper

Forestillingen om det norske

Kulturrelativismen som farse

Flytende identifikasjon

Klassekamp og "etniske konflikter"

2. Nasjonalismens metafysikk

Nasjonalismens Janus-ansikt

Statens og nasjonens grenser

Metaforisk slektskap

Opprinnelse

Minoritetenes tradisjonisme

Historien som myte

3. Gråsoner

Grenser og pottetrening

Det kreoliserte menneske

Bevegelse og anomalier

3. Gråsoner

"Det er den landflyktige som i dag best inkarnerer Hugo av St. Victors ideal (riktignok ved å forskyve den opprinnelige meningen noe), som han formulerte slik i det 12. århundre: "Den som synes hans fedreland er deilig, er bare en bløthjertet begynner; den som synes at ethvert land er som hans eget, er allerede sterk; men bare den som ser hele verden som et fremmed land, er fullkommen." (Jeg som er bulgarer og bor i Frankrike, låner dette sitatet fra Edward Said, som er palestiner og bor i De forente stater; og han hadde selv funnet det hos Erich Auerbach, en tysker som var landsforvist i Tyrkia.)"

Tzvetan Todorovs bok, som sitatet er hentet fra, handler om conquistadorenes møte med urinnvånerne i Den nye verden, først og fremst aztekerne. Blant annet forsøker Todorov å forstå fremmedhetens natur: hvordan vi skaper de andre i vårt eget bilde, så å si. På Columbi tid bestod den viktigste kontrasten mellom folkeslagene i motsetningen mellom det kristne og det hedenske, og karakteristisk nok ble hedninger over hele verden - fra Amerika til Afrika og Indonesia - beæret med temmelig likelydende karakteristikk. Kulturer som var innbyrdes like forskjellige som europeisk og japansk kultur ble beskrevet noenlunde på samme måte: innbyggerne var nakne, promiskuøse og incestuøse, kannibalistiske og barbariske.

Det er lett å gjenfinne noe av den samme dialektikken i vår tids diskurser om annerledeshet. "Vi" (urbane europeere) er individualister, frihetselskende, fremmedgjorte, fremskrittvennlige og verdsliggjorte. "De" (innvandrere, minoriteter og eksotiske folkeslag) er kollektivister, trygghetselskende, hele personer, tradisjonelle og religiøse. En slik talemåte handler naturligvis ikke om motsetningene mellom oss og dem, men om motsetninger innenfor vår egen væremåte. Bare om vi klarer å gjøre hele verden til et fremmed land - iallfall innimellom - kan vi frigjøre oss fra en slik tankens tvangstrøye.

Grenser og pottetrening

"Jeg er ikke rasist, men" er blitt et uttrykk på linje med tredveårenes "Flere av mine beste venner er jøder, men" - spesielt etter at Ottar Brox utga en bok med samme tittel i 1991. Den danske Fremskrittspartimannen Verner Holm er kanskje representativ for en alminnelig holdning når han sier: "Jeg er ikke racist. Man skal bare lade være med at blande racer, det kommer der ikke noget godt ut af". I dette synspunktet har han støtte ikke bare hos fascistoide dansker og andre selvbestaltede herrefolk, men også hos mange andre mennesker som har politiske interesser i å opprettholde grensene mot de andre.

Alle som har lest antropologi er fortrolige med begrepet matter out of place, som viser til fenomener som ikke "passer inn". Douglas' opprinnelige metafor er skitt. Et menneskehår er, som Jan Brøgger skriver, vakkert på et hode, men udelikat i en tallerken suppe. Som mennesker er vi klassifiserende vesener, og vi får problemer hver gang vi støter på et fenomen vi ikke klarer å ordne inn under kategoriene vi har til rådighet, som faller utenfor eller som rett og slett hører hjemme et annet sted. Om vi tror at "kulturer" er hele og udelelige og hører hjemme på bestemte steder, får vi problemer når vi støter på uttrykk for tyrkisk kultur i Oslo.

Et beslektet begrep, som også er introdusert av Douglas, er anomalien. En anomali er et fenomen som både er verken-eller og både-og; som krysser kategorigrensene. Om vi for eksempel deler inn menneskeheten etter kjønn, får vi problemer med å forholde oss til hermafroditter og androgyne (jfr. hatet mot homofile i mange samfunn). De er anomalier. Og om vi tror at folk må ha en bestemt kulturell identitet, får vi medfølelse med dem som mangler det, for eksempel barn av blandet opprinnelse.

Det finnes flere løsninger på problemene som har å gjøre med matter out of place og anomalier i politisk og sosial sammenheng. Vi kan utrydde dem, forvise dem, sperre dem inne, tvinge dem til å bli som oss selv (det finnes kristne som behandler homofile for å gjøre dem "normale"; det finnes også folk som behandler minoriteter for å gjøre dem til streite sosialdemokrater). Eller vi kan forandre på kartet i stedet for å forandre terrenget; man kan altså lære seg å tenke på verden på en ny måte.

Verden består ikke av avgrensede kulturer. Den består av over fem milliarder

mennesker som i varierende grad er preget av ulike kulturelle former og tradisjoner, som overlapper og som fremviser stor individuell variasjon. Renhet og entydige grenser er fantasifostre skapt av ofre for streng pottetrening. Verden er skitten og består av et mylder av gråsoner.

Det kreoliserte menneske

Forskningen om menneskene som ganske misvisende omtales som "annen og tredje generasjons innvandrere", altså barn og barnebarn av innvandrere, har stort sett fokusert på problemer. Særlig har forskere vært interessert i identitetsproblemer. For hvem er jeg, om mine foreldre er tyrkere og jeg selv er oppvokst i Norge, har to morsmål og "lever i to verdener"? Er jeg da norsk eller tyrkisk?

Det blir nærmest tatt for gitt at disse personene må oppleve dype identitetsproblemer. Dermed blir kulturblanding eller kulturell kreolisering allerede i utgangspunktet definert som et problem - før man har utforsket om det faktisk er slik for dem som lever i et miljø hvor de utsettes for påvirkninger av forskjellig slag.

Hvorfor skulle det være så viktig for et menneske å "ha en kultur"? Det snakkes om psykologiske behov for stabilitet og sosiale behov for gruppetilhørighet, men det er sjelden at slike påstander blir begrunnet. Dessuten er det ingen grunn til å anta at eventuelle psykologiske og sosiale behov bare kan tilfredstilles ved at alle og enhver "har en kultur". Det er åpenbart at det største problemet for dem som "lever i to kulturer" ligger i at en samlet offentlighet avkrever dem en kulturell identitet. Har du ikke en kulturell identitet, så får du værsgod skaffe deg en. Nekter du, skal vi overøse deg med medlidenhet helt til du ombestemmer deg!

Både religiøse, nasjonalistiske og andre fundamentalister går inn for grenser og renhet. De forvalter tradisjoner og skjenner på dem som forlater den smale sti. I sine mest ytterliggående utgaver krever de at de urene skal forlate landet, og i sin stensilerte skrekkpropaganda fremstiller de samleiescener mellom blonde piker og svarte menn - grenseoverskridelsen par excellence - som et grotesk eksempel på hvor galt det kan gå om vi ikke holder landet rent. Blant innvandrergruppene gir tradisjonister og fundamentalister uttrykk for beslektede holdninger. Imamene som kritiserte norske myndigheter for å ha hatt samtaler med Rushdie kan være et eksempel, likeledes foreldre som nekter sine barn å ha norske lekekamerater på

grunn av deres demoraliserende innflytelse. Norske foreldre som nekter sine barn å ha venner av utenlandsk opprinnelse stiller naturligvis i samme klasse.

En mer raffinert, og velmenende, versjon av kulturterrorismen går ut på en antagelse om at hele mennesker lever innenfor kulturer som har en tett indre sammenheng og ingen dører ut mot resten av verden. Deres identitet og tilhørighet er angivelig uløselig knyttet til denne kulturen, som har sin egen indre logikk og er helt forskjellig fra andre kulturer.

En slik modell av verden er utilstrekkelig og misvisende. I våre dager er vi alle mer eller mindre kulturelle kreoler: vi befinner oss midt i et mangslungent og løst sammenskrudd univers av tegn, bilder, musikk, verdier og idéer med vidt forskjellig opprinnelse. Det gjelder "norske nordmenn" like meget som innvandrere og deres barn. I en slik verden må ethvert rop om renhet og grenser bli et reaksjonært forsøk på å kalle tilbake en svunnen mytisk urtid.

I tradisjonelle samfunn levde folk av og på jorden. Deres identitet var dypt knyttet til et lokalmiljø de hadde sitt utkomme av. Ernest Gellner omtaler denne formen for tilhørighet som potetprinsippet: man blir knyttet til jorden når man lever av den. På Bufast skal du vera heile di tid, Per!

I dag lever vi i en ganske annen verden, og det er umulig å kalle den gamle tilbake. - Det er menneskets natur å reise, sa en sønn av en pakistansk innvandrer da jeg forhørte ham om sin kulturelle tilhørighet. Fjernsynssatelitter, jettfly og globalisering av kultur, økonomi og politikk har skapt en flytende og omskiftelig verden uten en eneste skarp grense. Og blant nordmenn finnes det både brune, svarte og gule, muslimer, buddhister og katolikker. Hanif Kureishi begynner sin populære roman *The Buddha of Suburbia* slik: "Jeg heter Karim Amir, og jeg er født og oppvokst i England, nesten. Jeg blir ofte sett på som en litt merkelig slags engelskmann, nærmest som en ny rase, siden jeg nedstammer fra to eldgamle historier. Men det er det samme for meg - engelskmann er jeg (om ikke akkurat stolt av å være det), fra drabantbyene i Sør-London"

Men innvandrernes barn må da likevel oppleve konflikter når de forsøker å leve opp

til motstridende verdier? vil noen innvende. Javisst, men hva med oss andre? Forsøker vi ikke alle å leve opp til motstridende verdier? En klassisk konflikt såvel i Pakistan og India som blant pakistanske innvandrere i Norge, vedrører forholdet mellom arrangerte ekteskap og såkalte love marriages. Har vi ikke generasjonskonflikter blant norske nordmenn også, selv om de får andre uttrykk?

Så hvor går grensen? Mellom Oss og Dem, eller på kryss og tvers? Det siste svaret er naturligvis det mest presise. Grensen avhenger av hva man til enhver tid ønsker å avgrense, og det kan være så mangt. Grensene mellom folkeslagene er derfor ikke digitale: de er ikke enten-eller-grenser. De er analoge, for vi taler om et humpete terreng preget av gradvise overganger, gråsoner og lojalitetskonflikter.

Integrasjon av minoriteter

Bør ikke minoriteter når det kommer til stykket integreres? Bare ekstreme relativister, antropologer og andre virkelighetsfjerne utopister vil svare nei på spørsmålet. I stedet for å svare nei nok en gang, vil jeg reise spørsmålet om hva vi mener med integrering, men la meg likevel skyte inn at det ikke under noen omstendighet bør være "oss" som integrerer "dem"; heller enn å spørre om innvandrerne bør integreres, bør vi spørre om de vil integrere seg, og i så fall hvordan.

Det finnes to hovedpresiseringer av ordet integrering. Integrering kan brukes synonymt med assimilasjon, det vil si at minoritetens medlemmer gradvis mister sin selv-identifikasjon med gruppen og blir medlemmer av majoriteten; f.eks. har mange samer blitt nordmenn opp gjennom historien, og det finnes bygder på Finnmarkskysten som for 150 år siden var rent samiske og som i dag er rent norske uten at det har funnet sted nevneverdig inn- og utflytting. Integrering kan imidlertid også bety at minoriteten tilpasser seg majoriteten uten å gi opp sin kulturelle eller etniske tilhørighet. Det kan med andre ord være meningsfylt å snakke om grader av integrering. De fleste fjellsamer er i dag integrert i det norske samfunnet (de kan lese og skrive, betaler skatt og stemmer ved valg) uten at de dermed har mistet sin samiske identitet. I forhold til et komplekst moderne samfunn som det norske er det helt nødvendig å tenke at det finnes forskjellige måter å bli integrert på - både fordi ulike medlemmer av ulike minoriteter velger vidt forskjellige strategier og fordi det er

et åpent spørsmål hva de skal integreres til. Noen vil svare "norsk kultur", og vil mene at innvandrerne bør leve som nordmenn. Men hva vil det si å leve som en nordmann? Betyr det at man er skulelærer, personlig kristen og fråhaldskvinne og har vært gift med samme mann i tredivde år? Betyr det at man elsker 17. mai og Kaci Kullman Five, drømmer om at Norge skal bli den trettende stjernen på EF-flagget og tilbringer feriene i den sørlandske skjærgården med sin andre kone og hennes halv voksne barn? Eller betyr det at man kler seg i skinn og nagler og hater staten og hele dens vesen? Det finnes ikke så rent få måter å være norsk på. Om vi ikke krever av innfødte norske nordmenn at de skal marsjere i takt, ville det være urealistisk å kreve av innvandrere at de skal gjøre det.

La meg gjøre en lang diskusjon kort og foreslå en modifisert versjon av Kardemommeloven som rettesnor. Du skal adlyde loven, og for øvrig kan du gjøre som du vil. Noen vil velge den tradisjonstro vei og holde seg til familieidealer, nasjon og religion; andre vil sverge troskap til modernismens idealer om individuell mobilitet, fremskritt og opplysning; atter andre har bikket over i det postmoderne og er åpne for det meste. Disse tre hovedstrategiene finner vi både hos nordmenn og hos utenlandskfødte. Faktisk er det lett å se at en fundamentalistisk muslim har mer felles med en fundamentalistisk kristen enn han har med en mer verdslig muslim. Det er med andre ord ikke nødvendigvis slik at de viktige kulturelle skillelinjene i samfunnet følger etniske skillelinjer.

Bevegelse og anomalier

My race began as the sea began,
with no nouns, and with no horizon,
with pebbles under my tongue,
with a different fix on the stars.

I began with no memory,
I began with no future,
but I looked for that moment
when the mind was halved by a horizon.

Skal vi slutte opp om poeten fra Den nye verden, og skal havet få erstatte jorden som metafor for den menneskelige tilhørighet? Eller er man som samfunnsmedlem og statsborger forpliktet til å være så tro mot sine forfedres antatte livsform at man anskaffer røtter som, i Claudio Magris' ord, "stikker så dypt at de ikke kan rykkes opp, ikke engang når fedrenes jord er blitt til en råttne sump"? Svaret tør være åpenbart.

Men som Magris også skriver, betyr ikke fascisme at man har bestevenner, er glad i hjemstedet sitt, sin familie og sitt eget liv, men at man er aldeles ute av stand til å forstå at andre mennesker andre steder, som har andre bestevenner, andre hjemsteder, andre familier og andre liv, kan være like glad i dem på sin egen måte. Og kulturterrorisme betyr ikke kjærlighet til morsmål, hjemsted og nasjonal litteratur, men en forblindet fanatisme på denne identitetens vegne - som både rettes utad og mot den indre kosmopolittiske femtekolonnen - og en insisterende vilje til å gjøre kjærligheten til kulturen om til en politisk handlingsplan. Politikk må handle om alt annet enn kulturell identitet; den må være løsrevet fra den religiøse metafysikk nasjonalismen vitterlig representerer.

Den som har begge bena på jorden står stille, som Bringsværd har sagt, og den som har mistet evnen til å bevege seg risikerer å falle i kulturterroristenes klør. Bevegelsen, gråsonene og lojalitetskonfliktene er noen av de viktigste midlene mot kulturterroristenes entydiggjøring av verden og deres politiske utnyttelse av kultur. For mennesker er flerdimensjonale i sine sosiale fellesskap, og de etniske og nasjonale fellesskapene utgjør bare én eller noen få av dimensjonene. I kontakt med svensker blir vi nordmenn, det er vel så, men i kontakt med kvinner blir vi menn, i kontakt med dverger blir vi kjemper, og i kontakt med etnofascister blir vi liberale rettighetstenkere. Jeg kjenner til og med krangleворne og vankelmodige personer som blir EF-tilhengere når de treffer motstandere og vice versa. Vi er våre relasjoner. Gregory Bateson har rett når han sier at vi ikke har fem fingre på hver hånd, men fire relasjoner mellom fingre, nettopp som Sartre har rett i at vi konstitueres som personer i kraft av den andre.

Salman Rushdie har skrevet at vi alle flyter over i hverandre i våre dager; brune, svarte, gule og hvite. Rushdies perspektiv er kosmopolittens, og han er naturligvis

ikke representativ for hele verdens befolkning. Men han taler på vegne av mange nok til at også de burde tilgodeses med visse rettigheter. Rushdie vil for sin del ha seg frabedt at nyfrelste indiske nasjonalister skal komme og fortelle ham hvordan han skal bære seg ad for å være en skikkelig inder! En slik omtanke skylder vi hverandre her også. Det får være opp til den enkelte å avgjøre om han eller hun vil slutte opp om "en kultur" eller la være, og det er på høy tid at politikken frigjøres fra forestillinger om kulturelle fellesskap. I dag er det viktigere enn noensinne å utvikle identiteter som bygger på forskjeller og ikke på likheter.

Når skal det bli mulig å være fargeblind uten å stemples som rotte, forræder eller borgerlig idealist? Når skal det bli mulig - ikke bare å ha en identitet, men også å slippe? Retten til å være forskjellig, som både minoritetsbevegelser og nasjonalister påberoper seg over hele verden, vendes i våre dager tilbake mot dem selv. For det er selvsagt at alle mennesker har rett til å tilhøre en tradisjon, men ingen tradisjon har rett til å bestemme over mennesker. Retten til en nasjonalitet, som er nedfelt i FNs menneskerettighetserklæring, burde også inkludere retten til å slippe. Inntil så er mulig, får vi slå oss til ro med å kreve retten til å slippe en etnisk eller kulturell identitet. Så skal de som vil naturligvis få bekjenne seg til potetprinsippet så mye de lyster, og vi skal be den britiske historikeren Eric Hobsbawm om å dempe seg litt når han sammenligner etnisitet med et narkotisk stoff.

Naturen skyr neppe noe vakuum, som Pascal trodde, men mange mennesker skyr anomalier. La oss likevel våge å håpe at fremtiden tilhører anomaliene. Noe annet håp har vi ikke om vi skal unngå en endeløs rekke tåpelige og aldeles unødvendige stammekriger og frigjøringskriger, storbyopptøyer ledet av kraftpatriotiske bootboys, og hysteriske skrik om disiplin og rene linjer fra krakilske fundamentalister som gjennom sine tykke brilleglass skimter oppsmuldringen av sin fantasmagoriske, helhetlige verden.